ală a fost preconizată mai înainte ca războiul civil, iar ulterior neînțelegerile ivite ca urmare a Unirii cu Roma să facă imposibil orice fel de strategie. De aceea mi se pare din nou o refulare a vechilor preconcepții afirmația că un text de lectură individuală, ținând cont de numărul restrâns al ştiutorilor de carte, se putea adresa doar unui public limitat (p. XV). Cazaniile s-au adresat unui număr la fel de limitat de ştiutori de carte, conținutul lor fiind audiat la finalul serviciului divin de către comunitatea participantă, la fel cum lectura din Psaltire, Catehism sau un *conduct book* precum *Cărare pre scurt* putea fi audiată la şezătoare, la fel ca celelalte lecturi moralizatoare de tipul *Alixăndriei*, *Fiziologului* sau a romanului *Varlaam şi Ioasaf*. Cititorul nici măcar nu trebuia să fie proprietarul cărții. Publicul limitat la care se gândeşte Alin-Mihai Gherman, adică mica nobilime românească şi populația liberă ce locuia în târguri precum Vințul, Hațegul, Orăştia, Hunedoara, nu reprezenta un segment chiar atât de insignifiant numeric, comparativ cu tirajul pe care l-a putut avea cartea.

Trecând la reliefarea calității de traducător a lui Ioan Zoba şi la observația că traducerea urmează cu mare fidelitate textul unei cărți a lui Matkó István, *Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje*, apărută la Sibiu, în 1666 (p. XVI–XVII), la rândul ei o traducere din engleză (din care, după ştiința mea, s-a păstrat un singur exemplar, deşi societatea maghiară căreia i s-a adresat nu avea motive să o dezavueze şi număra mult mai mulți ştiutori de carte), mi-am imaginat mereu în cele trei decenii de aşteptare că ediția critică va conține şi textul maghiar integral, a cărui proximitate l-ar fi ajutat realmente pe cititorul român tributar vechilor interpretări să vadă cum un mesaj propriu mediului protestant poate deveni oglinda unei viețuiri creştine în spiritul învățăturii Bisericii Răsăritene. Sigur că includerea textului maghiar complet şi nu fragmentar ar fi presupus un efort suplimentar, dar el nu ar fi afectat structura cărții, deoarece ar fi încăput fără probleme alături de transcrierea textului chirilic. Este meritorie încercarea editorului, în studiul introductiv, de a stabili alte două posibile modele primare din limba engleză, şi anume cartea lui Arthur Dent, *The plaine-man'spath-way to heaven* [Cărarea spre rai a omului cinstit], apărută la Londra, în 1601, precum şi exegeza lui Robert Hill, *The Pathway to Piety* [Cărare spre evlavie], publicată în 1629.

Rostul unei recenzii nu trebuie să fie neapărat acela de a semnala neîmplinirile, căci munca din spatele editării unui astfel de volum a fost enormă şi trebuie să fi cunoscut mai multe faze care au necesitat considerabile revizuiri interpretative. Contribuția filologului este, fără îndoială, exemplară, scăpări fiind semnalabile doar în acele părți care țin de caracterul interdisciplinar al unei ediții critice. Iar acestea nu scad cu nimic din valoarea gestului recuperator pe care Alin-Mihai Gherman l-a făcut față de societatea academică, prin restituirea acestui text cu adevărat inedit la vremea sa, o noutate care se va dovedi atât de insolită încât va trebui să mai treacă, probabil, un secol şi jumătate până când intelectualitatea românească va fi din nou capabilă să producă ceva asemănător.

ANA DUMITRAN
Muzeul Național al Unirii
Alba Iulia, str. Mihai Viteazul, 12–14
anadumitran2013@gmail.com

ADRIAN PAPAHAGI (coord.), ADINEL-CIPRIAN DINCĂ, în colaborare cu ANDREEA MÂRZA, *Manuscrisele occidentale din România. CENSUS*, Iaşi, Polirom, 2018, 240 p.+16 pl.

O realizare remarcabilă a cercetătorilor clujeni Andreea Mârza, Adinel-Ciprian Dincă şi Adrian Papahagi, sub atenta coordonare a celui din urmă, ce înscrie arealul cultural românesc, în general, şi cel transilvănean, în particular, într-un circuit al cărții şi, implicit, al valorilor umaniste o con-

stituie apariția volumului *Manuscrisele occidentale din România. CENSUS*, care aduce la un loc cartea manuscrisă medievală occidentală prezentă pe teritoriul României.

Având ca finalitate declarată realizarea unui „inventar național" pentru „a oferi cercetătorilor o vedere de ansamblu asupra locului de conservare, numărului, naturii, provenienței și conținutului manuscriselor medievale occidentale din România" (p. 12), scrise în grafie latină, cei trei cercetători asumă, în realizarea acestui obiectiv, un itinerar cultural ce debutează în inima Ardealului, la Brașov, și continuă la Cisnădie, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, Mediaș, Gheorgheni, Odorheiu Secuiesc, Sfântu Gheorghe, Târgu Mureș, Alba Iulia, Sighișoara, Casa Teutsch din Sibiu și „o jumătate din ampla colecție a Bibliotecii Muzeului Bruckenthal din Sibiu" (p. 12), dar și în fondul Arhivelor Naționale ale României din București, Brașov, Sibiu și Timișoara.

Dată fiind bogăția materialului, autorii volumului își restrâng investigația în special la codici[1] datați anterior anului 1525, însă includ „și câteva manuscrise de origine sau proveniență transilvăneană copiate ulterior, dar înainte de Reforma protestantă, datorită importanței lor pentru istoria cărții în țara noastră" (p. 13), respectiv „fragmente de codici dacă sunt consistente (legate separat sau sub formă de coligat în cărți imprimate), sau dacă sunt păstrate în biblioteci și arhive sub cotă proprie, indiferent de dimensiunea lor" (p. 13).

Majoritatea codicilor conservați în colecțiile bibliotecilor, arhivelor și parohiilor provin fie de la „instituții locale din Evul Mediu" (p. 13), fie sunt achiziții realizate în perioada modernă, ponderea cea mai ridicată deținând-o a doua categorie: „este cazul manuscriselor lui Ignatius Batthyány (1741–1798), care constituie trei cincimi din *census*, și al celor câtorva piese achiziționate sau primite de contemporanii săi, baronul Samuel von Brukenthal (1721–1803) și contele Sámuel Teleki (1739–1822), care îmbogățesc azi colecțiile de la Alba Iulia, Sibiu și Târgu Mureș" (p. 14), ori codicii proveniți din colecția lui Timotei Cipariu (1805–1887) aflați astăzi în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române din Cluj-Napoca, respectiv codicii occidentali conservați în Biblioteca Academiei Române și Biblioteca Națională a României din București obținuți din donații private și achiziții.

Gruparea codicilor respectă criteriul alfabetic, în funcție de locul actual de conservare, iar descrierea acestora se face după criterii unitare standardizate, precizându-se, de exemplu, cuprinsul și limba în care sunt redactați, materialul și legătura, miniaturile și inițialele decorate, originea și locul de proveniență etc.

Astfel, la Alba Iulia, cercetătorii au studiat colecția de manuscrise medievale occidentale de la Biblioteca Batthyaneum, filială a Bibliotecii Naționale a României, inventariind și descriind 301 manuscrise, cele mai importante provenind din achiziția, în 1781–1782, de către Batthyány a bibliotecii arhiepiscopului Vienei, ChristophMigazzi, respectiv din cumpărarea în 1790 a bibliotecii orașului Levoča. În Arhiva Bisericii Evanghelice C.A. din Brașov au repertoriat 8 codici, iar în Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Brașov – 3. Codicii conservați în colecțiile instituțiilor publice din București – Arhivele Naționale ale României (3 codici), Biblioteca Academiei Române (20 de codici), Biblioteca Națională a României (6 codici), Biblioteca Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române (1 codice), Muzeul Național de Istorie al României (1 codice), Muzeul Național de Artă al României (2 codici) –, chiar dacă reduși din punct de vedere numeric și proveniți din achiziții moderne, sunt deosebit de valoroși. Cartea manuscrisă medievală occidentală aflată în patrimoniul Oficiului Parohial al Bisericii Evanghelice C.A. din Cisnădie (12 codici), al Parohiei Romano-Catolice Sf. Nicolae din Gheorgheni (1 codice), al Bisericii Evanghelice C.A. din Mediaș (2 codici), al Muzeului Secuiesc al Ciucului din Miercurea Ciuc (4 codici), al Parohiei Romano-Catolice Sf. Nicolae din Odorheiu Secuiesc (1 codice), al Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe (1 codice), al Bibliotecii documentare „Zaharia Boiu" din Sighișoara (1 codice), al Oficiului parohial al Bisericii Evanghelice C.A. din Sighișoara (2 codici) atestă o dată în plus rolul jucat de instituția

[1] Folosim în acest text forma *codici* (nu *codice*, pluralul indicat de toate dicționarele românești, inclusiv DOOM$_2$), pe care o folosește, exclusiv, și Adrian Papahagi, atât în ediția aceasta, cât și în *Vocabularul cărții manuscrise* (București, Editura Academiei Române, 2013), unde, la p. 12–13, își argumentează coerent opțiunea, denunțând „pluralul aberant «două codice»".

religioasă în dezvoltarea culturală a comunităţilor locale. Codicii conservaţi în fondul Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca (22 de codici), al Bibliotecii Academiei Române, filiala Cluj-Napoca (17 codici), al instituţiilor publice din Sibiu – Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. din România (18 codici), Arhivele Naţionale ale României, Serviciul Judeţean Sibiu (9 codici), Biblioteca Muzeului Naţional Brukenthal (72 de codici), al Bibliotecii Teleki-Bolyai din Târgu Mureş (6 codici) reprezintă mărturii deosebit de importante pentru circulaţia şi istoria cărţii medievale din Transilvania. Se adaugă acestui inventar şi cei doi codici conservaţi în Arhivele Naţionale ale României, Serviciul Judeţean Timiş.

Preţioase prin însăşi prezenţa lor în patrimoniul cultural românesc, pot fi amintite câteva titluri: *Evangheliile de la Lorsch* (*Codex Aureus*) (MS II.a, cca 810, Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia); Pseudo-Iohannes Chrysostomus, *Opus imperfectum in Matthaeum* (Cod. Lat. 8, sec. XI, Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca); *Carte de rugăciuni* (MS 683, cca 1500, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca); *De excellentia divine laudis* (r) şi *Arbor Beatae Virginis Mariae* (v) (nr. 21; sec. XIII^{in,} Arhivele Naţionale ale României, Serviciul Judeţean Timiş, Colecţia Muzeului Banatului); *Codex Altemberger* (MS 554, cca 1360, Muzeul Naţional de Istorie al României, Bucureşti) ş.a. Dintre cele cu proveniență transilvăneană menţionăm: *'Missale Cibiniense'* (MS 665, 1394, Transilvania, Şura Mică, Biblioteca Muzeului Naţional Brukenthal); Conrad Haas, *Kunst der Büchsenmeisterei* ('Colecţia Manuscrise', nr. 2286, Germania Meridională – parţial – şi Sibiu – parţial, 1529−1568, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti); *Graduale* (MS 759, Transilvania, Braşov?, sec. XV/XVI, Biblioteca Muzeului Naţional Brukenthal); *Missale* (*'HeltauerMissale'*) (D 25, Transilvania?, Cisnădie, sec. XV, Oficiul Parohial al Bisericii Evanghelice C.A. din Cisnădie); *Sequentiale* (Inv. 913, Transilvania?, sec. XV/XVI, Biserica Evanghelică C.A. din Mediaş); *Sermones de tempore, de sanctis, de communissanctorum* (*'MediascherPredigtbuch'*) (fără cotă, Transilvania, Albeşti – jud. Mureş, sec. XVI, Oficiul Parohial al Bisericii Evanghelice C.A. din Mediaş); *Cantionale a. u. OFM* (A V/5252, Transilvania, conventul franciscan din Şumuleu Ciuc, sec. XV−XVI, Muzeul Secuiesc al Ciucului din Miercurea Ciuc) etc.

CENSUS-ul este însoţit de o *Anexă* (p. 179−182), ce consemnează manuscrise anterior catalogate şi care nu au mai putut fi identificate în colecţiile actuale, de o vastă *Bibliografie* (p. 183−209) românească şi străină, respectiv de o serie de *Indici* (p. 211−240) – indice de autori şi texte, indice referitor la proveniența manuscriselor (persoane şi locuri), indice al numelor de copişti, indice al limbii codicelui, alta decât latina, indice al manuscriselor decorate, indice al manuscriselor ce conţin notaţii muzicale, indice ce consemnează data manuscrisului, respectiv un indice al manuscriselor care au fost datate – ce permit, prin simpla parcurgere, configurarea unei perspective globale asupra prezenţei cărţii manuscrise medievale occidentale pe teritoriul României. Volumul se încheie cu 16 planşe color ce reproduc file din codicii inventariaţi.

Prin volumul *Manuscrisele medievale occidentale din România. CENSUS*, Adrian Papahagi, Adinel-Ciprian Dincă şi colaborarea Andreea Mârza pun la îndemâna publicului specialist, şi nu numai, un catalog preţios al cărţii manuscrise medievale occidentale din România, ce oferă o imagine de ansamblu asupra circulaţiei şi istoriei acesteia pe teren românesc şi, implicit, asupra racordării comunităţilor locale la realizările culturale din spaţiul european.

MARIA ALDEA
Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
maria.aldea@ubbcluj.ro